

جغرافیای تاریخی هجرت حضرت معصومه (سلام الله علیها)

<"xml encoding="UTF-8?">

مدینه شهر پیامبر

خانه رسول اکرم (صلی الله علیه وآله)

پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) پس از بعثت با رفتار ناشایست مشرکان مکه روبرو شد و به ناچار یثرب را برای هجرت و ترویج دین خدا انتخاب کرد. شهری که پس از هجرت «مدینه النبی صلی الله علیه وآله» نام گرفت. اولین پیمان بین رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) و اهالی یثرب در ایام حج سال 620 میلادی هنگامی که عده ای از مردم یثرب به مکه عزیمت کرده بودند، و پیمان دیگر در سال 622 م (سال هجرت) انعقاد یافت (1). هجرت از مکه به مدینه آغازشد، تا آنکه رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) روز دوشنبه هشتم ربیع الاول سال اول هجری به «قبا» رسید و مدت چهار روز در آنجا توقف نمود و روز جمعه دوازدهم ربیع الاول قبا را ترک فرمود. (2) وجود رسول گرامی سبب ایجاد صلح و آرامش میان قبایل اوس و خزرج گردید و با افزایش قدرت اسلام، قبایل یهودی (قینقاع و خیبر) از مدینه به شام مهاجرت کردند و بنی قریظه از مدینه خارج شد. رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) خانه و مسجد خود را در یک واحد معماری برپا کرد و خانه های صحابه و مهاجرین و انصار در اطراف آن پراکنده شد. در کنار مسجد خیمه ای به عنوان بیمارستان و مکانی به امور نظامی اختصاص یافت.

خانه پیامبر (صلی الله علیه وآله) همزمان با تاسیس بنای مسجد، به دست مبارکشان و همکاری صحابه در سمت شرقی مسجدالنبی (صلی الله علیه وآله) بناگردید. این خانه دارای 9 اتاق بود که بوسیله شاخه های خرما و کاه و گل پوشیده شده بود. به طوری که اگر انسانی دستش را بلند می کرد به سقف می رسید. خانه ها از مقابل باب النساء فعلی شروع و در جنوب شرقی (3) ادامه می یافت. خانه فاطمه زهرا (سلام الله

علیها) نیز مجاور و پشت خانه پیامبر (پشت خانه عایشه) قرارداداشت و هر وقت پیامبر از خانه عایشه بیرون می آمدند، از روزنه ای که بین خانه بود، جوپای حال دخترشان می شدند. (4)

در اطراف مدینه دیواری نبود، چنانچه در زمان رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) بازاری تجاری در خارج مدینه، در مکان مناخه فعلی بر پا میشد و از اینجا آشکار میگردد که نظام تجاری مدینه به همان شیوه اولی خود ادامه می یابد و آن جدایی مناطق مسکونی از مناطق تجاری است. به احتمال بسیار بازارها عبارت از میدان های بزرگی بود که کالاهای تجاری در آن عرضه میشد و ساختمان ثابتی در آنجا موجود نبود. مدینه از هنگام هجرت تا ماه رجب سال 36 هجری برابر 657 میلادی همچنان مرکز حکومت اسلامی بود تا آنکه حضرت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) مرکز دولت اسلامی را از مدینه به کوفه انتقال دادند. و پس از صلح امام حسن (علیه السلام) اهل بیت صمت به مدینه بازگشتند. با مروری به تاریخ حیات ائمه شیعه (علیه السلام) درمی یابیم که اکثر این خاندان در مدینه تولد یافته و تمامی عمر شریفشان یا اکثر آن را در مدینه گذرانده اند.

خانه امام صادق و امام کاظم (علیهما السلام)

حضرت امام صادق (علیه السلام) خانه حارثه بن نعمان را در سالهای (100-147) به ملکیت خود درآورد و خانه مسکونی خویش ساخت. این خانه در مجاورت سمت جنوبی خانه ابویوب انصاری قرارداداشت، خانه ای که پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) در بدو ورود به مدینه در طبقه همکف آن مدت هفت تا دوازده ماه زندگی کردند (5) و پس از ساخت مسجدالنبی (صلی الله علیه وآله) به منزلی که مجاور آن بنا شده بود، نقل مکان فرمود. بدین ترتیب خانه امام صادق (علیه السلام) و امام کاظم (علیه السلام) نیز چون ائمه شیعه (علیه السلام) در مدینه بود و همین خانه ای که ذکرش گذشت، محل رشد و تعالی امام کاظم (علیه السلام) و مرکز پاسخ به سؤالات مختلف علمی اعم از فقهی، کلامی و تفسیری و حدیثی بود. هرچند خلفای وقت با به شهادت رساندن امام صادق (علیه السلام) بر آن بودند تا نظام آموزشی و سازماندهی شیعه از هم بپاشد، لیکن مکتب علمی شیعه با امامت امام کاظم (علیه السلام) ادامه یافت. سید بن طاووس مینویسد:

«گروه زیادی از یاران و شیعیان خاص امام کاظم (علیه السلام) و رجال خاندان هاشمی در محضر آن حضرت گرد می آمدند و سخنان گهربار و پاسخ های آن حضرت به پرسش های حاضران را یادداشت می نمودند و هر حکمی که در مورد هر پیش آمدی صادر می نمود، ضبط می کردند».

قیام های شیعی رو به فزونی نهاده بود و هر روز بر تعداد مسلمانان آگاه افزوده می شد. شیعیان برای رسیدن به آرمان الهی و حکومت اسلامی لحظه شماری میکردند. سازماندهی منظم «وکلا» موجب شده بود تا بیت المال سرزمین پهناور اسلامی به سوی امام سرازیر شود، و این همه دستگاه خلافت را متزلزل می کرد. لذا امام کاظم (علیه السلام) تحت نظر قرار گرفت و از زندانی به زندان دیگر انتقال یافت تا در بغداد به شهادت رسید.

خاندان امام کاظم (علیه السلام)

در تعداد اولاد امام کاظم (علیه السلام) اختلاف است. چنانکه یعقوبی برای آن حضرت هیجده پسر و بیست و سه دختر ذکر می کند. (6) و برخی از کتب انساب مانند «عمدة الطالب» و المجدی امام کاظم (علیه السلام) را دارای شصت فرزند میدانند که بیست و سه نفر از آنها پسر و سی و هفت تن دختر می باشند (7) در هرحال بر ما روشن می شود که امام کاظم (علیه السلام) اولاد بسیاری داشتند.

علل عمده این امر به چند مساله برمیگردد:

- 1 - همانگونه که در مورد همسران رسول خدا (صلی الله علیه وآله) گفته میشود، امام نیز به پیروی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) میخواست با ازدواج با خانواده های مختلف آنها را به مذهب تشیع شائق سازد و یا اگر با خانواده های شیعی ازدواج میکرد، در صدد بود با توجه به نابسامانی اقتصادی جامعه شیعه که از فشار حاکم ناشی میشد، آن خانواده ها را علاوه بر پوشش فرهنگی و رهبری سیاسی، پوشش اقتصادی دهد.
- 2 - علت دیگر فراوانی فرزندان امام کاظم (علیه السلام) شاید از این جهت باشد که امام (علیه السلام) جو سیاسی وقت را مخالف سادات و علویان می دید، به گونه ای که با زندانی کردن و به شهادت رساندن سادات بر آن بودند تا مخالفان حکومت را از میان بردارند و ممکن بود با این رویه، نسل پیامبر از بین برود.
- 3 - شاید امام (علیه السلام) میخواستند به واسطه این فرزندان که تحت تربیت خاص واقع می شدند، فرهنگ شیعه را استحکام بخشند. چه این پس از شهادت امام صادق (علیه السلام) حوزه علمیه شیعه تحت فشار قرارگرفت و بیم آن میرفت در آینده کسی جز وصی وی، از اسرار آل محمد (صلی الله علیه وآله) آگاهی نداشته باشد تا آن را منتشرسازد.
- 4 - فرزندان امام کاظم (علیه السلام) پس از وی، یاران صمیمی امامت در عصر امام رضا (علیه السلام) شدند و امام کاظم (علیه السلام) به این مساله توجه داشت.

ولادت حضرت معصومه (سلام الله علیها)

حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها) از فرزندان امام کاظم (علیه السلام) و شخصیت های برجسته خاندان موسوی است که دو امام را در عصر خویش درک کرده و از رهنمود های آن بزرگان بهره برده است. با توجه به محدودیتی که شیعیان در عصر موسوی داشتند، تاریخ تشیع در این دوره به صورت کامل تدوین نشده و یا تالیفات و آثار پیشینیان در طی حوادث و رویدادها از بین رفته است. چنانکه روایات و احادیث امام کاظم (علیه السلام) هم نسبت به ائمه پیش از خود چون امام صادق (علیه السلام) رواج نیافته و تنها بخشی از علوم و معارف حضرتش به ما رسیده است.

این مساله در مورد تاریخ تولد حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها) نیز مطرح است. برخی به نقل از کتاب «نزهة الابرار فی نسب اولاد ائمة الاطهار» (8) و کتاب «لواقع الانوار فی طبقات الاخیار» (9) ولادت ایشان را در مدینه اول ذیقعدة سال 173 هجری میدانند، چنانکه میرزا ابوطالب تبریزی گوید:

«... از کتاب نزهة الابرار فی نسبة اولاد الائمة الاطهار نقل شده، در روز دوشنبه اول ماه ذیقعدة از سال یکصد

وهفتاد و سه متولد شده و در دهم ماه ربیع الثانی سال دویست و یک در قم وفات کرده». (10)

برخی دیگر ولادت ایشان را اول ذیقعه سال 183 هجری ذکر می کنند (11) که ظاهراً لغزشی در ثبت تاریخ ولادت صورت گرفته است و با توجه به شهادت امام کاظم (علیه السلام) در سال 183 هجری (12) و زندانی بودنشان در طی سال های 179 تا 183 منطقی به نظر نمیرسد که حضرت معصومه (سلام الله علیها) در سال 183 هجری تولد یافته باشد.

مؤلف «مستدرک سفینه البحار» (14) در اصلاح تاریخ فوق و تعیین سال ولادت حضرت معصومه (سلام الله علیها) مینویسد:

«فاطمة المعصومة المولودة فی غرة ذی القعدة سنة 173». (15)

«فاطمه معصومه در اول ذیقعه 173 هجری دیده به جهان گشود».

البته باید متذکر شد که این اختلاف تنها در سال ولادت رخ داده و همگی روز ولادت را اول ذیقعه عنوان کرده اند. علاوه بر اینکه سال ولادت حضرت معصومه (سلام الله علیها) با شهادت امام کاظم (علیه السلام) مصادف میشود و موجب خدشه دار شدن قول سال 183 است، نکته دیگری مطرح است و آن این که حضرت امام کاظم (علیه السلام) چهار دختر به نام «فاطمه» داشتند (16) که حضرت معصومه (سلام الله علیها) بزرگترین آنهاست و باید میان تولد ایشان و شهادت پدر به میزان تولد فاطمه صغری، فاطمه وسطی و فاطمه اخری فاصله باشد. لذا اول ذیقعه سال 173 هجری قمری روز ولادت حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها) می باشد. (17)

محیط تربیتی

حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها) در محیطی پرورش یافت که پدر و مادر و فرزندان همه به فضایل اخلاقی آراسته بودند. عبادت و زهد، پارسایی و تقوا، راستگویی و بردباری، استقامت در برابر ناملایمات، بخشندگی و پاکدامنی و یاد خدا از صفات تبار پیامبر (صلی الله علیه وآله) بود (18). پدران این خاندان همه برگزیدگان و پیشوایان هدایت بودند و هریک در انتخاب همسر و تربیت فرزند توجه کافی مبذول می داشتند. همانگونه که رسول اکرم (صلی الله علیه وآله)، خدیجه کبری را به همسری انتخاب کرد تا به تربیت فرزندانش همت گمارد و او نخستین ایمان آورندگان به اسلام شد و شخصیت ملکوتی چون حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) را پرورش داد. ائمه طاهرین (علیه السلام) نیز به پیروی از رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) در انتخاب همسر نهایت دقت را به عمل آوردند، تا فرزند معصومی که پس از آنها به امامت خواهد رسید، از مادری پاکدامن و پارسا متولد شود. امام کاظم (علیه السلام) نیز از این اصل تبعیت نمود.

مادر حضرت معصومه (سلام الله علیها)

حمیده مادر بزرگوار امام کاظم (علیه السلام) از مهاجران مغرب بود و به پیشنهاد امام باقر (علیه السلام) به همسری فرزندش امام صادق (علیه السلام) درآمده بود. امام صادق درباره مقام والای همسرش که مادر امام کاظم (علیه السلام) شد فرماید:

«حمیده مصفاة من اللدناس کسبیکة الذهب، مازالت الاملاک تحرسها حتی ادیت الی کرامة من الله لی، والحجة من بعدی». (19)

«حمیده مانند شمش طلای خالص، از ناپاکی ها و ناخالصی ها، پاک است، فرشتگان او را همواره نگهداری کردند تا به من رسید، به خاطر کرامتی که خدا نسبت به من، و حجت پس از من (فرزندش امام کاظم علیه السلام) عنایت فرمود.»

حمیده بانویی آگاه و حدیث دان بود و احادیثی را که از امام صادق (علیه السلام) و دیگران شنیده بود، همچون یک راوی مورد اعتماد به مردم نقل میکرد و در واقع یکی از اساتید مجامع علمی بانوان در عصر امام صادق (علیه السلام) محسوب میشد (20). وی در حوزه آموزشی خویش با دختری از اهالی مغرب به نام «نجمه» آشنا شد. نجمه علوم اسلامی را از همسر امام صادق (علیه السلام) فرا می گرفت و نشانه های عقل و هوشیاری و ایمان به خدا از رفتار و سیره عملی وی مشهود بود.

حمیده گوید: روزی که نجمه به خانه ما راه یافت، پیامبر (صلی الله علیه وآله) را در عالم خواب دیدم که به من فرمود: (ای حمیده نجمه را به پسر موسی (علیه السلام) ببخش و همسر او کن، همانا به زودی بهترین فرد روی زمین از او متولد میشود. من به این دستور عمل کردم و نجمه را همسر فرزندم امام کاظم (علیه السلام) نمودم و از او حضرت امام رضا (علیه السلام) به دنیا آمد». (21)

نجمه به اندازه ای از حلاوت ذکر و مناجات با خدا بهره برد که در ایام شیردادن به امام رضا (علیه السلام) نمیتوانست چون سابق به اعمال عبادی خویش بپردازد، از این رو به بستگان گفت: مرا با یافتن دایه کمک کنید. از او سؤال شد، مگر شیرت کم شده است؟ در پاسخ گفت:

«لاکذب والله، وما نقص الدر، ولكن علی ورد من صلاتی وتسبیحی، وقد نقص منذ ولدت». (22)

«سوگند به خدا دروغ نمیگویم، شیرم کم نشده، ولی برای من ذکرهایی از نماز و تسبیح هست که از هنگام پرستاری و شیردادن به این نوزاد از آن عباداتم کاسته شده است.»

پاورقی ها:

- 1 - «تاریخ العرب» فلیپ حتی، ص 167، «مدینه منوره»، صالح لمعی مصطفی، ص 17.
- 2 - «تاریخ یعقوبی»، ج 1، ص 400.
- 3 - «طبقات ابن سعد» ج 1، ص 499.
- 4 - «سیری در وادی عشق»، ص 33، 34.
- 5 - «الانوار البهیة»، محدث قمی، ص 170.
- 6 - «تاریخ یعقوبی»، ج 2، ص 421.

- 7 - «عمدة الطالب»، ص 197-196، «المجدی»، ص 106.
- 8 - این اثر تالیف «سید موسی برزنجی شافعی مدنی» است، «الذریعة»، ج 24، ص 107.
- 9 - از تالیفات «عبد الوهاب شعرانی شافعی»، متوفای 937 هجری است، «کشف الظنون»، ج 2، ص 1565.
- 10 - «وسيلة المعصومية»، ص 65.
- 11 - «گنجینه آثار قم»، ج 1، ص 386؛ به نقل از «نزهة الابرار» ولواقع الانوار.
- 12 - «تاریخ اهل بیت»، ص 82.
- 13 - «اصول کافی»، ج 1، ص 397، «تاریخ بغداد»، ج 13، ص 27، «اقبال»، ص 677، «تاریخ قم»، ص 199.3.
- 14 - محدث گران قدر و رجالی توانا مرحوم آیه الله شیخ علی نمازی متوفی دوم ذیحجه 1405 ه. ق مؤلف این اثر است که در ده جلد تدوین یافته است. مرقد وی در یکی از حجره های صحن رضوی در کنار بارگاه ملکوتی امام رضا (علیه السلام) قرار دارد.
- 15 - «مستدرک سفینه البحار» ج 8، ص 257.
- 16 - «بحار الانوار»، ج 48، ص 286، «تذکره الخواص»، ابن جوزی، ص 315.
- 17 - و نیز رجوع کنید به: «کریمه اهل بیت» ص 103-97، «زندگانی حضرت موسی بن جعفر (علیه السلام)، عماد زاده، ج 2، ص 375، «حضرت معصومه، فاطمه دوم، اشتهاردی، ص 111، 113.
- 18 - برگرفته از آیه 35 سوره احزاب.
- 19 - اصول کافی، ج 1، ص 477.
- 20 - علاوه بر حوزه علمیه ای که توسط رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) و ائمه شیعه (علیه السلام) بنیان نهاده شد و در هر دوره ده ها و صدها مرد دانشمند و راوی و دین شناس به جامعه اسلامی عرضه کرد، در همان ردیف حوزه های علمی بانوان از سوی رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) و حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) تاسیس گردید که پس از آنها امامان شیعه و همسران و دخترانشان این حوزه را رهبری کرده و به واسطه خویشی با امامان و بهره گیری از لحظه لحظه حیات پربارشان در هر عصری از اساتید برجسته آن دوره شدند. رجوع کنید به: «مسند فاطمه معصومه (سلام الله علیها) از همین قلم.
- 21 - «اعلام الوری»، ص 302.
- 22 - عیون اخبار الرضا (علیه السلام)، ج 1، ص 15.